

Άννα Μπενάκη
Ελεύθερο Σχέδιο - Χρώμα

Αέναες Εικαστικές Αρμονίες

Παπασωτηρίου
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Τ.Ε.Ι. ΑΘΗΝΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Αρ. 119: 76077

Άννα Μπενάκη

Τ.Ε.Ι. ΑΘΗΝΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Αέναες Εικαστικές Αρμονίες

Ελεύθερο Σχέδιο - Χρώμα

Εκδόσεις Παπασωτηρίου

Αθήνα 2002

*Copyright για την πρωτότυπη ελληνική έκδοση
Άννα Μπενάκη και
Α. Παπασωτηρίου & ΣΙΑ Ο.Ε., Σιουρνάρη 23, 106 82, Αθήνα
τηλ.: 010.33.23.300, fax: 010.38.48.254*

*Υπεύθυνος έκδοσης: WIREDART
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Παναγιώτης Αγγελωνίτης
Ο ζωγραφικός πίνακας του εξωφύλλου είναι έργο της Άννας Μπενάκη.
Σχέδια με αρμονικές χαράξεις: Άννα Μπενάκη
Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Αγγελωνίτης*

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή του παρόντος βιβλίου ή μέρους αυτού με οποιοδήποτε μέσο, μηχανικό ή ηλεκτρονικό, χωρίς την έγγραφη εξουσιοδότηση του συγγραφέα και του εκδότη.

ISBN: 960-7530-26-8

Αντί Προλόγου

Επισκεπιόμενοι τα Μουσεία (εντός και εκτός της χώρας μας), τις Πινακοθήκες, τις διάφορες Δημόσιες ή Ιδιωτικές Συλλογές με έργα τέχνης, - χωρίς να παραλείψουμε απ' την συγκεκριμένη αναφορά τα Λευκώματα ή τα βιβλία που εικονογραφούνται με έργα ζωγραφικής, γλυπτικής, κεραμικής κ.α. - ερχόμαστε σε επαφή με εικαστικές αξίες και κανόνες που διέπουν την ευρρυθμία, την ισορροπία και την αρμονία, ανά τους αιώνες. Οι ίδιες αυτές αξίες που εκφράζουν αισθητικές κατηγορίες και αντιλήψεις, είναι δεκτικές ευέλικτων αναπροσαρμογών, σύμφωνα με τις ανάγκες και τα ιδεώδη της κάθε εποχής, χωρίς ωστόσο να χάνουν τις σημασίες τους.

Η Άννα Μπενάκη, στο παρόν βιβλίο της, επιχειρήσει - από την πλευρά της εικαστικής τέχνης, την οποία υπηρετεί ως δημιουργός (ζωγράφος) και παράλληλα ως εκπαιδευτικός λειτουργός - να αποκωδικοποιήσει τις υπόγειες συνισταμένες που προσδιορίζουν οι εσωτερικές ισορροπίες των αρμονικών χαραξιών, σε πολλές από τις συνθέσεις που αφορούν την αρχαία κεραμική (ερυθρόμορφη και μελανόμορφη) της κλασικής κυρίως περιόδου, χωρίς να εξαιρέσει από την έρευνά της και άλλα έργα διαφόρων ειδών και κατηγοριών, μέσα από τα οποία δη-

μιούργησε συσχετισμούς, υποδεικνύοντας δομικές και μορφολογικές αντιστοιχίες. Μέσα από υπαινιγμούς συμβολισμών και δομοσυστατικές ενδείξεις που περιλαμβάνουν τον αρχιτεκτονημένο διάλογο των επιμερισμών ενός αγγείου, σε συνάρτηση με την εικαστική παράσταση που η εκάστοτε επιφάνεια που παρουσιάζει, η συγγραφέας αποκαλύπτει τους λόγους αναφοράς και ρυθμοτεχνικής αντίληψης που ενυπάρχει σε κάθε μια από αυτές τις συνθέσεις. Οι αναγωγές της στοχεύουν, κατά κύριο λόγο, στην μορφολογική και συνθετική ανάλυση, όπως την εκλαμβάνει και την διερμηνεύει ένας εικαστικός καλλιτέχνης.

Ασφαλώς, μελέτες, έρευνες, δοκίμια, δημοσιεύματα και βιβλία περί των αρμονικών χαράξεων, υπάρχουν πολλά, όπως επίσης αξιοσημείωτη είναι και η επιστημονική συμβολή επί του θέματος αυτού, των αρχαιολόγων. Η συμβολή της Άννας Μπενάκη έγκειται στην παρουσίαση μιας επιπλέον πτυχής του θέματος, μέσα όμως από την ματιά ενός ζωγράφου. Τα συμπαρατιθέμενα άλλωστε παραδείγματα των έργων της μεταγενέστερης τέχνης, στα οποία υποδεικνύονται οι «χρυσές» τομές και άλλες συνθετικές ιδιαιτερότητες, τονίζουν τις συγκεκριμένες αρετές, τόσο κατά την αναγέννηση, όσο και κατά την νεώτερη και σύγχρονη περίοδο, στοχεύοντας να μυήσουν τον αναγνώστη σε ζητήματα που αφορούν τα συστατικά αναλογιών, αντιστοιχιών και αρμονίας.

Θεωρώ πως το βιβλίο της Άννας Μπενάκη μπορεί κατάλληλα να χρησιμεύσει ως βοήθημα, στην διδασκαλία των καλλιτεχνικών μαθημάτων, για σπουδαστές της τέχνης ελπίζοντας πως θα βρεθούν στο μέλλον ορισμένοι από αυτούς να εμβαθύνουν, ακόμη περισσότερο, στο σημαντικό τούτο πεδίο της έρευνας, για το οποίο το ανά χείρας βιβλίο, ανοίγει τον δρόμο.

Αθηνά Σχινά
Κριτικός και Ιστορικός Τέχνης
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αέναες Εικαστικές Αρμονίες

Η τέχνη πλάθει έναν κόσμο που επιβάλλεται στο πνεύμα με την τάξη και τους νόμους της. Είναι η έκφραση που χαλιναγωγεί το χάος και την αταξία της φαντασίας, η οποία κατά ένα μέρος διαμορφώνεται από τις εμπειρίες που προέρχονται από τα βιώματά μας, από τη μελέτη και την έρευνα.

Με δάσκαλό μας τη φύση οικοδομούμε μια σκέψη αρχέγονη μα ουσιαστική. Όταν παρατηρούμε τη φύση οδηγούμαστε στη γνώση και μπορούμε να βρούμε έναν τρόπο προσέγγισής της, δημιουργώντας κωδικούς.

Αν κρατήσουμε στο χέρι ένα φυλλαράκι, ένα λουλούδι, ένα μικρό κλαδί και το παρατηρήσουμε προσεκτικά, θα ανακαλύψουμε πράγματα και μηνύματα που περνούν απαρατήρητα με ένα φευγαλέο κοίταγμα, όπως η αίσθηση της αένας ηρεμίας που χαρακτηρίζει τη γραμμή του ορίζοντα. - Την τέλεια ηρεμία της ψυχής οι Επικούρειοι την συγκρίνουν συχνά με τη γαλήνη της θάλασσας -. Ο αιέρμονος και ατίθασος κυματισμός της θάλασσας μας δίνει μηνύματα ελευθερίας, τόλμης, ευελιξίας και ο παλμός της δημιουργεί κάποιο ρυθμό. Η γραφική της

παράσταση είναι οι κυματιστές ελεύθερες γραμμές.

Το κυπαρίσσι μας επιβάλλει την έννοια της απόλυτης και αυστηρής κατακορύφου, της τέλειας συμμετρίας με κατεύθυνση το άπειρο.

Η στατική συμμετρία που μας επιβάλλει ο φοίνικας ή το παιχνίδισμα ανάμεσα στις φόρμες των κλαδιών και των φυλλωμάτων ενός πλάτανου, εικαστικά θα το λέγαμε συνομιλία φόρμας (κλαδιά, φυλλώματα) και αντιφόρμας (τα μεταξύ τους κενά) ή αλλιώς αλληλεπίδραση θετικών και αρνητικών σχημάτων, η οποία αντίθετα με τη στατική συμμετρία του φοίνικα μας δίνει μια αίσθηση ελευθερίας και μια διαρκή κίνηση, άλλοτε αιθήρα και άλλοτε φιλική προς τον άνεμο.

Η φύση μας δίνει συγκινήσεις, μορφές, έννοιες τις οποίες εμείς κωδικοποιούμε και με το σχέδιο, που είναι όργανο γνώσης και πληροφόρησης, τις αποδίδουμε με τη γραφική τους παράσταση.

Τα μηνύματα λοιπόν που παίρνουμε από το φυσικό μας περιβάλλον μας βοηθούνε να κατανοήσουμε αξίες που διακατέχουν ένα έργο τέχνης, του δίνουν δύναμη και σκοπό ύπαρξης.

Οι Πυθαγόρειοι είχαν θέσει την έννοια της αρμονίας ως τη βάση όλων των πραγμάτων και ιδιαίτερα της μουσικής.

Κατά τον Σωκράτη το «καλό» συμπίπτει με το «αγαθό» και τα δυο μαζί με το «ωφέλιμο».

Ο Πλάτωνας προσδιορίζει το «καλό» μέσω των επιμέρους εννοιών της αναλογίας, της αρμονίας, της σαφήνειας και της ενότητας των μερών. Συνοψίζει την πολύπλοκη τέχνη της σύνθεσης σε μια απλή φράση: «ποικιλία με ενότητα». Αυτή η παρατήρησή του μπορεί να διατυπωθεί και αντιστρόφως «ενότητα με ποικιλία». Με οποιοδήποτε τρόπο κι αν το διατυπώσει κανείς, οι δυο παραπάνω έννοιες αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες, απαραίτητους για την οργάνωση της σύνθεσης ενός έργου τέχνης. Το μάτι προσελκύεται από την ποικιλία των στοιχείων που επιδρούν στο αισθητικό αποτέλεσμα. Όμως στην περι-

πώση που η ποικιλία γίνει υπερβολική, μπορεί ακόμη και να καταστρέψει την εντύπωση που το έργο προκαλεί.

Η ενότητα είναι δυνατόν να περιγραφεί και σαν τάξη. Δημιουργούμε καλύτερη τάξη, συνδυάζοντας όλα τα στοιχεία της σύνθεσης ενός έργου. Δηλαδή τοποθετούμε τις γραμμές, τα σχήματα, τους τόνους, τα χρώματα με τέτοιο τρόπο, ώστε να μας δίνουν ένα αρμονικό σύνολο με ισορροπίες αντιθέσεων και ρυθμών.

Αυτά τα στοιχεία ασκούν μια μαγική επίδραση στις αισθήσεις και αμέσως αρχίζει μια μυστική και ουσιαστική επικοινωνία με το έργο τέχνης, το οποίο δεν κινδυνεύει πια από το γοητευτικό αυθορμητισμό και το τυχαίο. Ο καλλιτέχνης που έχει την ικανότητα να χαλιναγωγεί την ακατασσιασία των παρορμήσεων σε μια εικαστική πρόταση, απορρίπτει κάποια ελκυστικά στοιχεία που μπορεί να του καταστρέψουν το αισθητικό αποτέλεσμα της δημιουργίας του. Η ελευθερία που έχει να επιλέγει ο ίδιος τα στοιχεία με τα οποία θα χίσει το έργο του, επιβεβαιώνει την ελευθερία του πνεύματός του. Αυτό έχει γαλουχηθεί μέσω ενός κώδικα εικαστικής επικοινωνίας, ο οποίος έχει τις ρίζες του στην παρατήρηση. Ο Μπουζιάνης' έλεγε: «Είτε άνθρωπος, είτε ζώο, είτε πράγμα, όλα ξέρουν να μιλούν σε εκείνον που ξέρει να ακούει».

Αν παρατηρήσουμε τον κορμό ενός αμφορέα, μας φέρνει στο νου ένα λεπτό σώμα ενός κούρου ή μιας κόρης ή μας δίνει την αίσθηση της γονιμότητας ενός πληθωρικού γυναικείου κορμιού, ανάλογα με το σχήμα του αγγείου.

Αν ταξιδέψουμε με τη σκέψη μας στην Αίγυπτο, το 5000 π.Χ., τα μνημεία μας μαρτυρούν ευγένεια, συντηρητικότητα, μεγαλείο και εκφράζουν ένα θεοκρατικό, μοναρχικό πολιτισμό. Αντίθετα, οι δυο καλλιτεχνικές τάσεις του δωρικού και του ιωνικού ρυθμού μας δίνουν τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του αρχαίου ελληνικού πνεύματος (δροσιά φαντασία, ορθολογισμό αλλά και την έννοια της τελειότητας). Το πλαστικό και το ζωγραφικό στοιχείο εδώ συνυπάρχουν. Ο μεν δωρικός ρυθμός

ανιπροσωπεύει μια πλαστική αντίληψη, ο δε ιωνικός μια γραφική αντίληψη. Η Ελληνιστική Εποχή χαρακτηρίζεται από το εξεζητημένο. Δημιουργεί έντονες φωτοσκιάσεις και γραμμές που αναδεικνύουν το γραφικό χαρακτήρα του ρυθμού.

Παρατηρώντας πάντα τη φύση και βλέποντας ότι το φως τρώει την επιφάνεια, οι αρχαίοι Έλληνες, έδωσαν αισθητικές λύσεις χρησιμοποιώντας οπτικές διορθώσεις. Μια από αυτές είναι η καμπύλωση κατά το επίπεδο της κιονοστοιχίας (λύση δύσκολη με υψηλό ωσιόσο αισθητικό αποιέλεσμα). Αντίθετα στον αιγυπτιακό ναό οι Αιγύπτιοι έκαναν ελαφρώς καμπυλωμένες προς τα μέσα τις κιονοστοιχίες και τα τέσσερα περά (λύση εύκολη - αφελής). Άλλη χαρακτηριστική οπτική διόρθωση στους αρχαίους ελληνικούς ναούς είναι η διόγκωση του κίονα στο $1/3$ του κορμού του ξεκινώντας από τη βάση.

Κάθε αισθητική λύση έχει τη δική της προσωπικότητα και εκπέμπει το πνευματικό της άρωμα στον ψυχικό μας κόσμο.

Ακούμε λέξεις όπως: ρυθμός, γραμμή, σχήμα, ένταση, ήχος, χρώμα, φωτεινότητα..., κώδικες δηλαδή στοιχείων που ταξινομούνται και συνυπάρχουν αρμονικά σε ένα έργο τέχνης και είναι αδιάψευστοι. Διακατέχουν και ενώνουν παντοινά όλους τους τομείς της τέχνης, η οποία ξαναφέρει τον άνθρωπο στον χαμένο παράδεισο, στον κόσμο των ιδανικών και των ονείρων που τόσο συχνά συντρίβεται από την αισθητή πραγματικότητα.

Η αναγνώριση των αισθητικών ποιοτήτων ενσαρκώνει σε μεγάλο βαθμό το πρότυπο του «αριστοτελικού» ή «σπουδαίου» που πρέπει να αποτελεί την ουσιαστική ζωή του έργου τέχνης. Τα στοιχεία αυτού, για να μπορέσουμε να τα οργανώσουμε, πρέπει να βρούμε τον τρόπο που συνομιλούν μεταξύ τους. Εργαλείο μας η «γεωμετρία» όχι σαν μαθηματικό αποιέλεσμα, αλλά σαν αποιέλεσμα της πνευματικής ισορροπίας, είναι απαραίτητη για έναν μελετητή προκειμένου να διερευνή-

σει και να κατανοήσει το αισθητικό αποτέλεσμα. Όμως για το δημιουργό αυτές οι γεωμετρικές σχέσεις των στοιχείων σε ένα έργο γεννιούνται τη στιγμή της εκτέλεσης και δεν αποιελούν το σκοπό αλλά το μέσον για να αποφευχθεί η ακατασιασία της παρόρμησης. Έτσι η δημιουργία οδηγείται σε ανώτερη πνευματική σφαίρα, με σκοπό την πραγματοποίηση του θείου δια μέσου της μορφής.

«Αεί 'ο θεός 'ο μέγας γεωμετρεί»

3 1 4 1 5 9

3,14159 π = 3,14

Σε όλα τα αρχαία ελληνικά μνημεία υπάρχει η αφανής αρμονία. Εάν διαιρέσουμε το μήκος δια του πλάτους θα βρούμε τους αριθμούς: 1,125, δηλαδή τον λόγο 9 : 8, επίσης τον αριθμό 1,5, δηλαδή το λόγο 3 : 2, τον αριθμό 1,333, δηλαδή τον λόγο 4 : 3, τον αριθμό 2 του λόγου 2 : 1, το χρυσό αριθμό² 1,618 ή 1,62 της χρυσής τομής, τον αριθμό 2,25 του λόγου 9 : 4, τον αριθμό 2,62 δηλαδή το χρυσό αριθμό επί τον εαυτό του (1,62 X 1,62 = 2,62), τον αριθμό 3,14 κ.λπ. Οι αριθμοί αυτοί ήταν γνωστοί σε όλους τους τεχνίτες της αρχαιότητας.

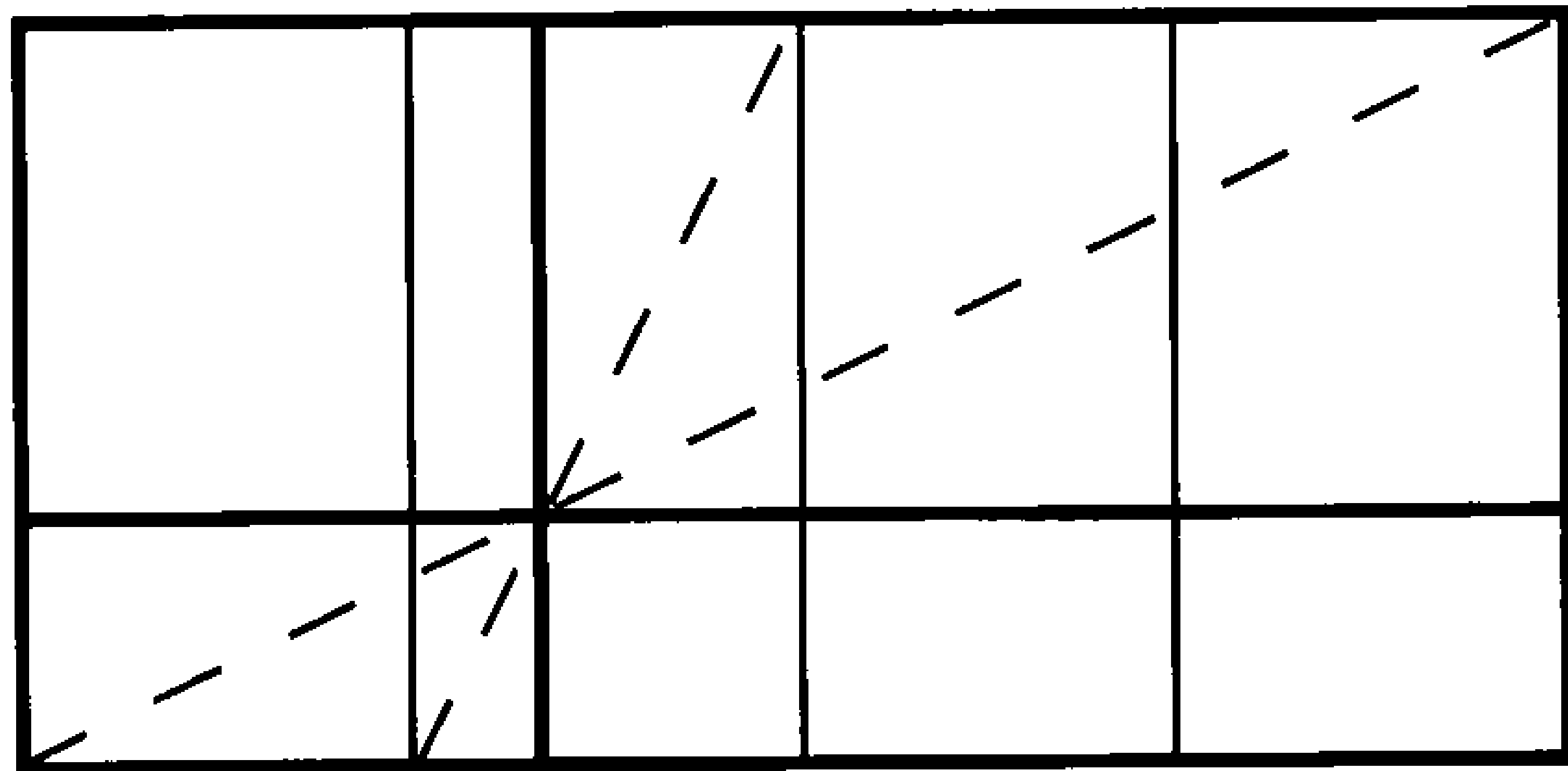
Αυτές οι αρμονικές σχέσεις διέπουν πάντοτε τα μεγαλόπνοα έργα τέχνης. Τις συναντάμε και στα αρχαία ελληνικά αγγεία, μελανόμορφα και ερυθρόμορφα, κατά τη δημιουργία των οποίων οι καλλιτέχνες αγγειοπλάστες και αγγειογράφοι χρησιμοποιούσαν κανόνα και διαβήτη.

Ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι φτιαγμένος έτσι ώστε να διαβάζει πολλά σημεία μαζί με ένα γρήγορο κοίταγμα. Όσο πιο πολλά σημεία αναγνώσει, τόσο η ανάγνωση του σχεδίου γίνεται πιο ευκολοδιάβαστη. Η αναζήτηση λοιπόν είναι ένα οργανωμένο αρμονικά αποτέλεσμα σε μια εικαστική δημιουργία.

Υπακούοντας στους περι αρμονίας νόμους, οι αρχαίοι εφάρμοζαν ορισμένα είδη χάραξης, τα οποία καθοδηγούσαν τον αρχιτέκτονα, το

ζωγράφο, το γλύπη, τον αγγειοπλάστη της εποχής εκείνης κατά τη διάρκεια της δημιουργίας του έργου.

Ένα τέτοιο είδος χάραξης είναι και το ακόλουθό : αν χωρίσουμε ένα ορθογώνιο σε τέσσερα ίσα μέρη, το σημείο εκείνο, στο οποίο τέμνονται οι διαγώνιες του ορθογώνιου με τις διαγώνιες των μεσαίων τμημάτων, αποτελεί το «χρυσό σημείο». Από εκεί περνάνε οι δύο χρυσές τομές, η κάθετη και η οριζόντια.

Η οργάνωση των στοιχείων της σύνθεσης αποτελεί το σφυγμό του έργου τέχνης σε όλες τις εποχές.

Η τάξη, η πειθαρχία, το «συγκρατημένο» ενυπάρχει στο μαϊάνδρο, στο ρόμβο, στον κύκλο, στο ημικύκλιο, στην τεθλασμένη γραμμή που διακοσμούν τα αγγεία. Κατά τη γεωμετρική περίοδο η ζωγραφική αυτών των αγγείων διακρίνεται από μια αυστηρή γεωμετρική οργάνωση, τα μοτίβα επαναλαμβάνονται και δημιουργούν ένα ρυθμό με μικρές τροποποιήσεις από την κορυφή μέχρι τη βάση, καλύπτοντας ένα μεγάλο μέρος της επιφάνειας των αγγείων.

Στην αρχή η βάση των αγγείων ήταν δειλή και περιορισμένη σε σχέση με τον κορμό. Αργότερα δόθηκε έμφαση στη βάση και μάλιστα αυτή μπόρεσε να λειτουργήσει σαν ξεχωριστό μέρος, πάνω στο οποίο στηρίζεται ο κορμός.

Γενικά, όσον αφορά στη μορφή των αγγείων, αυτά αποπνέουν την

αίσθηση μιας ανθρώπινης φιγούρας. Ο λαιμός άλλοτε σταματάει αποφασιστικά στο ξεκίνημα των ώμων με έντονο οπάοιμο, άλλοτε συνεχίζεται διαγράφοντας με απαλή καμπύλη τους ώμους και καταλήγει στο κυρίως σώμα³.

Αν και η χρωματική κλίμακα στα αγγεία είναι περιορισμένη (κυρίως μαύρο και κόκκινο) και παρά τους περιορισμούς που επιβάλλουν στον αγγειογράφο η καμπύλη επιφάνεια και οι μικρές διαστάσεις, οι αγγειογραφίες είναι η μοναδική πηγή γνώσης για τη ζωγραφική κατά τη διάρκεια των γεωμετρικών χρόνων (1000 - 700 π.Χ.)

Στην αρχή κυριαρχούν τα διακοσμητικά επαναλαμβανόμενα μοτίβα με γεωμετρικά σχήματα. Σιγά - σιγά εμπλουτίζονται με ζωϊκές και ανθρώπινες μορφές που χρησιμοποιούνται πολύ περιορισμένα σε σκιές μόνο με μαύρο πλακάτο χρώμα. Αργότερα γίνονται πιο πληθωρικές στις κινήσεις και στο ρουχισμό.

Το ζεστό κόκκινο χρώμα του ψημένου πηλού ήταν μια ωραία αντίθεση με το μαύρο, με το οποίο γέμιζαν τις μεν φιγούρες σαν μαύρες σκιαγραφίες στα μελανόμορφα, στα δε ερυθρόμορφα το φόντο γύρω από αυτές.

⁴Πάνω στις μαύρες φιγούρες χάραζαν με πούντες κάποιες βασικές γραμμές, οι οποίες χαρακτήριζαν την κάθε μορφή ή προσέδιδαν έμφαση στην κίνηση τονίζοντας κάποιο σημείο του σώματος.

Στα ερυθρόμορφα αγγεία οι φιγούρες σχεδιάζονταν με ένα λεπτό καλό πινέλο. Το έμπειρο χέρι του ζωγράφου σχεδίαζε αβίαστα. Με γραμμές που άλλοτε λέπταιναν και άλλοτε φάρδαιναν κατόρθωνε να εκφράσει την κίνηση, ακόμα και την ένταση των μυών του σώματος. Επίσης μόνο με τις γραμμές έδειχνε πόσο λεπτός ή διαφανής ήταν ένας χιτώνας που έπεφτε απαλά σε ένα κορμί.

Παρατηρώντας τις γυναικείες φορεσιές σε ένα γυναικείο σώμα πάνω στο αγγείο, μπορούμε να αισθανθούμε το αέρινο και αραχνοϋφαντο ύφασμα να πάλλεται ανάλογα με την κίνηση της μορφής. Μαγεύεται κανείς όταν βλέπει πόσο τέλεια είναι σχεδιασμένες ανατομικά οι λεπτο-

Οι αένσες εικαστικές αξίες, οι οποίες ενυπάρχουν σε
ένα έργο τέχνης, δε φαίνονται με την πρώτη ματιά.
Είναι όμως αυτές που προσδίδουν στη δημιουργία
δύναμη, την κάνουν ελκυστική, επιβλητική, διαχρονική

ISBN: 960-7530-26-8

 Πανσωτηρίου
Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ

M